

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS

FONDAS NR.338 (SA)

TELŠIŲ (ŽEMAIČIŲ) PILIES TEISMAS

ТЕЛЬШЕВСКИЙ (ЖМУДСКИЙ) ГРОДСКИЙ СУД

**PILIES TEISMO TVIRTINAMŲJŲ, EINAMŲJŲ REIKALŲ AKTŲ
IR DEKRETŲ KNYGŲ; TVIRTINAMŲJŲ, EINAMŲJŲ REIKALŲ
AKTŲ, DEKRETŲ IR TARDYMŲ PROTOKOLŲ APYRAŠAS NR. 1**

CHRONOLOGINĖS RIBOS: 1790-1810 m.

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS**PAŽYMA APIE TELŠIŲ PILIES TEISMO FONDAŲ NR. 338 (SA)**

2015-03-25 Nr. A7-24

Vilnius

I. INFORMACIJA APIE FONDO SUDARYTOJĄ

Pilies teismai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau – LDK) atsirado po 1564 - 1566 m. teisminės-administracinės reformos. Žemaičių seniūnijoje dar vadinamoje kunigaikštystėje permainos teisminėje sistemoje įvyko tik po dešimties metų, nes ji nuo seno turėjo privilegijų, išskiriančių ją iš kitų LDK žemių tarpo. Žemaitiją valdė seniūnas, kurį rinko vietinė bajorija, o LDK valdovas jį tik tvirtino. Žemaičių kunigaikštystė skyrėsi nuo kitų Lietuvos sričių, padalintų į vaivadijas ir pavietus tuo, kad buvo padalinta į valsčius. XVI a. antros pusės istorijos šaltiniuose minimi net 48 valsčiai.¹ Palaipsniui Žemaičių kunigaikštystės seniūno galios buvo ribojamos, o 1575 m. jos teritorijoje įkurti pilies, žemės ir pakamario teismai. Nuo XVI a. aštuntojo dešimtmečio iki 1764 m. nuolatine Žemaičių pilies ir žemės teismų sesijų vieta buvo Raseiniai.

Pilies teismo veiklą ir funkcijas, kaip ir žemės teismo, detalai reglamentavo II Lietuvos Statuto IV skyrius.² Pilies teismas buvo pirma instancija, nagrinėjusi bajorų baudžiamąsias bylas. Jo kompetencijai priklausė sunkių kriminalinių nusikaltimų už kuriuos buvo numatyta mirties bausmė sprendimas. Pagal II Lietuvos Statuto IV skyriaus 30 straipsnį tai buvo bylos dėl bajorų dvarų užpuolimų, bažnyčių nuniokojimų, išžagimų, apiplėšimų, vagysčių, sukčiavimo, dokumentų klastojimo, padegimų, burtų arba kerėjimo, bajoro sužeidimo arba nužudymo. Pabėgusių valstiečių ir tarnų bylos pagal bajoro valią buvo nagrinėjamos tiek pilies, tiek ir žemės teisme.³ Be to, pilies teismui tekdavo spręsti ir civilinius ieškinius, betarpiškai susijusius su žemvaldžių baudžiamosiomis bylomis.

Pilies teismo jurisdikcijai priklausė visi pavieto žemvaldžiai, o Žemaitijos atveju visi kunigaikštystėje gyvenantys ar žemę turintys bajorai. Tai nebuvo pastoviai veikianti įstaiga, todėl pilies teismas bylų spręsti rinkdavosi kas mėnesį kunigaikštystės centre – Raseiniuose. Sesijos turėjo

¹ *Słownik geograficzny* – Warszawa, 1895, T. XIV. P. 799.

² ЛАППО, Иван; *Литовский Статут 1588 года* – Kaunas, 1938, T. 2; p. 162-283.

³ BUTĖNAS, Domas; *LDK valstybinių ir visuomeninių institucijų istorijos bruožai XIII–XVIII a.* – V; 1997, p.54.

prasidėti kiekvieno mėnesio pirmą dieną ir trukti dvi savaites. Jos gudų kalboje buvo vadinamos *рочки*, o lotynų kalboje – *kadencia*.

Pilies teismas buvo vienintelė teisminė institucija, kurio pareigūnai buvo ne renkami, o skiriami. Jam vadovavo karaliaus skiriamas pilies teismo seniūnas. Pilies teismo seniūnai, skiriami iš aukštesnių bajorijos sluoksnių ir, būdami užimti kitais svarbiais valstybės reikalais, nevisada turėjo laiko dalyvauti teismo posėdžiuose. Todėl jie II Lietuvos Statuto IV skyriaus 37 straipsniu buvo įpareigoti patys sudaryti pilies teismą - savo nuožiūra paskirti savo vietininką (paseniūnį), pilies teisėją ir raštininką. Dėl to pilies teismas dar kartais būdavo vadinamas seniūno teismu. Iš pilies teismo pareigūnų nebuvo reikalaujama specialaus mokslo ar pasirengimo. Užteko to, kad jie gyventų tame paviete, būtų bajorai, LDK piliečiai, garbingi žmonės, išmaną teisę ir moką gudišką kanceliarijos raštą.

Pilies teisme bylas nagrinėjo ir sprendė visi trys teismo nariai kartu: seniūnas arba jo pavaduotojas paseniūnis, pilies teisėjas ir raštininkas. Vienam iš jų susirgus, arba dėl kitos svarbios priežasties negalint atvykti, teismo sesija neįvykdavo.⁴ Teisėjas tris kartus neatvykęs į teismo posėdį, netekdavo savo pareigų. Pilies teismo pareigūnų poelgiai galėjo būti skundžiami žemės teismui, kuris vykdė pilies teismo veiklos priežiūrą. Raštininkas tvarkė pilies teismo knygas, kurių pirmojoje dalyje buvo įrašomi įvairūs teisiniai aktai, o antrojoje dalyje – teisminis bylų nagrinėjimas. Į šias knygas buvo įrašomi ir valstybinės reikšmės dokumentai (seimo pasiuntinių instrukcijos, seimelių nutarimai, karaliaus universalai, privilegijos ir kt.). Įrašai pilies teismo knygoje turėjo tokią pat notarinę galią, kaip ir žemės teismo knygoje.

Teismo pareigūnams darbe padėdavo vazniai. Jie išnešiodavo šaukimus į teismą, atlikdavo nusikaltimo vietas apžiūrą, oficialiai patvirtindavo bylos aplinkybes, dalyvaudavo posėdžiuose, skelbdavo teismo sprendimus ir kt. Už smurtą prieš vaznį, įstatymai numatė griežtas bausmes.

Už savo darbą pilies teismo teisėjai ir pareigūnai pastovios algos negavo. Jiems mokėjo pagal Statuto nustatytus įkainius: nuo kiekvienos išnagrinėtos bylos, į knygas įrašyto dokumento ar išduoto jo nuorašo. Pilies teismas buvo žemutinė instancija, todėl nepatenkinti jo sprendimais galėjo juos apskųsti LDK Vyriausiajam tribunolui arba karaliaus teismui. Pilies teismo nuosprendžiai dažnai būdavo labai griežti: mirties bausmė, kalėjimas, ištrėmimas (banicija arba infamija), didelės piniginių baudos. Teismas turėjo savo kalėjimą ir budelį. XVI–XVII a. LDK teismų raštvedyboje vartota senoji rusų kalba, dabar mokslinėje literatūroje vadinama senąja gudų arba LDK kanceliarine slavų kalba. 1697 m. oficialia teismų kalba tapo lenkų kalba.

⁴ ЛАППО, Иван; *Литовский Статут 1588 года* – Kaunas, 1938, T. 2; p.212.

1792 m. pilies teismai buvo panaikinti. Atsirado vadinamieji žemininkų teismai (*ziemiańskie sądy*). Jie perėmė pilies teismų funkcijas. 1794-10-30 caro įsaku pilies teismai vėl atkurti ir įteisinti.⁵ Lietuvoje jie veikė iki 1831 m.

Pilies ir žemės teismų įsteigimą Telšiuose nulėmė svarbios teisminės-administracinės reformos, įvykusios Žemaitijoje XVIII a. antroje pusėje. Ši tema gana detalai yra tyrinėta lietuvių istorikų Z. Kiaupos, E. Meilaus ir R. Šmigelskytės-Stukienės studijose. Iki tol Žemaičių kunigaikštystėje buvo tik vienas pilies ir žemės teismų sesijų centras Raseiniuose. Tačiau jau 1758 m. Raseinių seimelio instrukcijoje buvo reikalaujama įkurti daugiau teismų, nes „Žemaitija esanti labai didelė, daliai kunigaikštystės pakraščių žemvaldžių nepatogu ir brangu vykti tvarkyti teisminių reikalų į Raseinius“.⁶

1764 m. ATR Varšuvos konvokaciniame seime buvo priimtas įstatymas (konstitucija), kuriame buvo nurodyta, kad „tokioje plačioje ir gausiai apgyvendintoje Žemaičių kunigaikštystėje yra tik viena teismo vieta – Raseiniuose, todėl atsižvelgiant į nuolatinius Žemaitijos deputatų prašymus Telšiuose įsteigti antri pilies ir žemės teismai“.⁷ Pagal šį įstatymą kunigaikštystės teritorija buvo padalinta į Raseinių ir Telšių teismines repartijas (teismines apygardas arba dalis) (lotynų k. *repartitio – atidalijimas*). Naujai įsteigtos Telšių repartacijos žemės teismo jurisdikcijai buvo priskirti 15 Žemaičių kunigaikštystės pavietų: Telšių, Rietavo, Pajūrio, Viešvėnų, Karšuvos, Šauduvos, Gondingos, Tverų, Patumšių, Biržinėnų, Palangos, Pavandenės, Medingėnų, Karklėnų ir Žarėnų pavietai.

1766 m. ATR seimo nutarimu prie Telšių teisminės apygardos buvo dar prijungti Didžiųjų ir Mažųjų Dirvėnų pavietai. Raseinių repartacijos teismų pavaldume liko 13 Žemaičių kunigaikštystės pavietų. Žemaičių kunigaikštystėje atsiradus dviem teisminėms repartacijoms pilies ir žemės teismams vykstančioms Raseiniuose buvo išsaugotos prioritetinės teisės. Į Raseinių repartacijos žemės teismo archyvą turėjo būti siunčiamos Telšiuose vedamos žemės ir pilies teismų aktų knygos.

1765 m. pavasarį Telšiuose pradėjus veikti pilies teismo raštinei pirma oficiali Žemaičių kunigaikštystės Telšių repartacijos pilies teismo sesija įvyko 1765 m. gegužės mėn. pradžioje. Pirmoje Telšių repartacijos pilies teismo tvirtinamųjų ir einamųjų reikalų aktų knygoje, kuri apėmė laikotarpį nuo 1765 m. gegužės 7 d. iki 1766 m. gruodžio 31 d., buvo įrašyti 361 įrašai.⁸ Pirmieji aktų knygoje minimi Žemaičių kunigaikštystės Telšių repartacijos pilies teismo pareigūnai buvo paseniūnis Feliksas Skarbnikas-Važinskis, teisėjai Prančiškus Nagurskis ir Jonas Gorskis bei raštininkas Tadas

⁵ РУБИНШТЕЙН, Сергей С. *Хронологический указатель указов и правительственных распоряжений по губерниям Западной России, Белоруссии и Малороссии за 240 лет с 1652 по 1892 гг.*- Вильна, 1894, p.161; 184.

⁶ VAIVADA, Vacys; *Administravimas, teismai Žemaitijoje XV–XVIII a.*// *Žemaitija XV–XVIII amžiuje*. Vilnius, 2000, P. 117-123.

⁷ MEILUS, Elmantas; *Telšiai XVIII amžiuje// Straipsniai ir istorijos dokumentai*. Vilnius, 1994; P. 67.

⁸ LVIA. F. 367 (SA) Ap.1. B. 14807

Goiževskis.⁹ Pilies ir žemės teismų raštinės Telšiuose dirbo nuolat, todėl čia apsigyveno nemažai teisėjų, raštininkų, advokatų ir kitų su teismais susijusių pareigūnų. Patalpos pilies ir žemės teismo raštinių darbui bei sesijų veiklai šiuo laikotarpiu, tikėtina, buvo nuomojamos pas miestelėnus arba vykdavo Telšių seniūnijos administraciniame pastate. Savo archyvo pilies teismas neturėjo, nes visos teismo vedamos knygos pagal nustatytą tvarką buvo siunčiamos į Raseinius.

1775 m. ATR seimo priimtu įstatymu formaliai motyvuojant „siekiu patogiau įkurdinti teismus“ Telšių žemės ir pilies teismų repartacija buvo panaikinta ir perkelta į Šiaulius.¹⁰ Telšių repartacijos jurisdikcijai priklausę Žemaičių kunigaikštystės pavietai buvo priskirti Šiaulių teisminei repartacijai. Valdžios nurodymu į Šiaulius buvo atvežtos Telšių repartacijos pilies ir žemės teismų knygos, taip pat persikėlė šių teismų pareigūnai. Tikroju šių teismų perkėlimo „kaltininku“ ir vykdytoju yra laikomas LDK rūmų išdininkas ir karališkųjų ekonomijų administratorius Antanas Tyzenhauzas. Jis tuo metu administravo Šiaulių ekonomiją, kuriai priklausė gana sparčiai besivystantis Šiaulių miestas. Antanas Tyzenhauzas tikėjosi, kad pilies ir žemės teismų perkėlimas į Šiaulius sudarys palankesnes sąlygas jam toliau plėtotis, padidins miesto reikšmę ir ekonomijos pajamas. Kita priežastis galėjo būti 1772 m. ATR valdovo Stanislovo Augusto Poniatovskio įsaku paskirto Telšių seniūnijos seniūno Juozapo Zabelos nesėkmingas administravimas. Naujajam seniūnui dėl jo pastovaus užimtumo ir ypatingo artumo karaliui matyt nelabai rūpėjo Telšių seniūnijos reikalai, nes jau 1776 m. jis seniūnijos administravimą perleido savo broliui Simonui Zabelai.¹¹

1776 m. ATR seime perskirstant Šiaulių ir Raseinių teisminių apygardų (reparticijų) teritorijas buvo nutarta, kad Telšių pavietas priklausys Raseinių žemės ir pilies teismų repartacijai. Pastarasis nutarimas tuo metu atrodė neracionalus, nes visi gretimai Telšių buvę pavietai buvo priskirti Šiaulių teismų repartacijai. Tačiau tyrinėtojai iškėlė prielaidą, kad tikėtina, „šiuo atveju nulėmė prestižo reikalas ir Telšių pavieto bajorai sutarė prasiilginti kelią vykdami į Raseinius, negu vykti į miestą (Šiaulius), kuris atėmė iš jų teismų miesto garbę“.¹²

Telšiai dėl pilies ir žemės teismų perkėlimo į Šiaulius neabejotinai prarado didelę dalį savo politinės ir ekonominės reikšmės, o vietos bajorai, nepatenkinti permainomis, jautėsi „užsigavę“, todėl laikui bėgant tapo aktyvesni ir siekė susigrąžinti miestui prarastas privilegijas. 1790 m. gegužės 21 d. Žemaičių kunigaikštystės atstovas ATR seime Juozapas Pliateris greta Šiaulių ir Raseinių teisminių

⁹ LVIA. F. 367 (SA) Ap. 1 B. 14849

¹⁰ BRENSZTEJN, Michał; *Telsze. Szkic historyczny dziejów miasta i starostwa//Przewodnik naukowy i literacki. Roczn. 30.* Lwów, 1902, P. 1057.

¹¹ *Volumina Legum* – Petersburg, 1860, T. VIII. P. 418.

¹² BŁASZCZYK, Grzegorz; *Reformy administracyjne na Żmudzi w drugiej połowie XVIII wieku//Czasopismo prawno-historyczne.* 1984, T. 36. Zesz. 2. P. 203.

reparticijų pasiūlė įsteigti trečią teisminę repartaciją Telšiuose.¹³ Savo pasiūlymą jis motyvavo tuo, kad „Žemaitijos atokesnių pavietai (Palangos, Platelių, Telšių) gyventojams tenka toli keliauti į Raseinius, kai ko nors prireikia žemės ar pilies teismų raštinėse.“ J. Pliaterio parengtam įstatymo projektui seime buvo pritarta ir 1790 m. gegužės 26 d. jis tapo konstitucija (įstatymu).¹⁴ Ji skelbė, kad nuo 1790 m. spalio 1 d. Raseinių repartacijos pilies ir žemės teismų raštininkai Telšiuose privalo atidaryti pilies ir žemės teismų raštines, kuriose priiminėtų vietinių bajorų pareiškimus ir skundus, įrašytų pateiktus dokumentus į aktų knygas ir kt. Pirmieji įrašai Telšių repartacijos pilies teismo aktų knygoje (neskaitant keleto ankstesnio laikotarpio, tikėtina suklastotų dokumentų) buvo įrašyti 1790 m. spalio 9 d. Šią aktų knygą sudarė 367 įrašai (aktai), kurie apėmė laikotarpį nuo 1790 m. kovo 5 d. iki 1797 m. spalio 12 d. Ją tvarkė ir vedė regentas (raštininko pavaduotojas) Tadas Butvila.¹⁵

1791 m. lapkričio 2 d. ATR buvo įvykdyta administracinė-teritorinė reforma. Žemaičių kunigaikštystė buvo padalinta į tris pavietus Raseinių, Šiaulių ir Telšių, kurių centruose rinkosi pavietų bajorų seimeliai. Naujajį Telšių pavietą sudarė 11 senųjų mažųjų Žemaitijos pavietų: Telšių, Palangos, Viešvėnų, Patumšių, Platelių, Gondingos, Medingėnų, Žarėnų, Pavandenės, Tverų, ir Šauduvos.¹⁶ Telšiuose vėl apsigyveno gana gausus būrys valdininkų: teisėjų, jų pavaduotojų, raštininkų, regentų, advokatų ir kt. su pilies bei žemės teismų darbu susijusių pareigūnų. Taip išlikusiame 1791 m. Telšių repartacijos pareigūnų sąrašė minimos 68 pavardės. Vien advokatų, jų padejėjų ir mokinių paminėta net 11 asmenų. Į Telšius, kurių gyventojų daugumą iki tol sudarė daugiausia smulkūs pirkliai, amatininkai bei žydai vis aktyviau ėmė keltis bajorai. Tai vaizdžiai atsispindi žemės teismo aktų knygų įrašuose, kur 1791-1792 m. laikotarpiu įregistruoti 24 namų ar žemės sklypų pardavimo sandėriai. Iš šių sandėrių matyti, kad pardavėjai būdavo miestiečiai arba žydai, o pirkėjai tik bajorai.¹⁷

1792 m. sausio 10 d. ATR seime buvo priimtas įstatymas dėl žemininkų teismo įkūrimo vietoj panaikintų pilies ir žemės teismų. Sujungus pilies, žemės ir pakamario teismus buvo suformuoti nauji, kolegialūs žemininkų teismai, kuriuos sudarė dešimt teisėjų, padalintų į dvi grupes po penkis pareigūnus, renkamus pavieto seimelyje ketverių metų kadencijai.¹⁸

1792 m. vasario 18 d. Telšiuose įvyko elekcinis seimelis, kuriame buvo išrinkti dešimt Telšių žemininkų teismo teisėjų ir raštininkas. Žemininkų teismo aktų knygos dokumentuose yra minimi teisėjai: Jurgis Putkameris, Jurgis Jucevičius, Antanas Gedgaudas, Antanas Venclavskis, Anupras

¹³ KIAUPA, Zigmantas; *Telšiai XVIII amžiaus pabaigoje// Straipsniai ir istorijos dokumentai*. Vilnius, 1994; P. 88.

¹⁴ *Volumina Legum* – Kraków, 1889, T. IX. P. 204.

¹⁵ LVIA. F. 338 (SA) Ap.1. B. 15147.

¹⁶ *Volumina Legum* – Kraków, 1889, T. IX. P. 332-333.

¹⁷ KIAUPA, Zigmantas; *Telšiai XVIII amžiaus pabaigoje// Straipsniai ir istorijos dokumentai*. Vilnius, 1994; P. 89.

¹⁸ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ, Ramunė; *Už ar prieš reformas: Ketverių metų seimo nutarimų įgyvendinimas LDK pavietuose 1789-1792 m.//Istorija. Mokslų darbai*. T.74. V; 2009.

Važinskis, Felicijonas Prižgintas, Petras Stravinskis, Prančiškus Burnickis, Aleksandras Jankovskis, Mykolas Vaišvila bei teismo raštininkas Antanas Klementas.¹⁹ Telšių žemininkų teismas veikė neilgai tik iki 1792 m. rugsėjo 10 d.

Du paskutiniai (1793-1795 m.) ATR kaip valstybės gyvavimo metai buvo pilni įvykių. Dėl skubiai priimamų įstatymų dažnai keitėsi valstybinių ir teisminių institucijų kompetencijos ribos, pavaldumas bei įstaigų pavadinimai. Tai palietė ir Žemaičių kunigaikštystę. 1792 m. rugsėjo 17 d. Telšiuose ėmė veikti Telšių konfederacinis teismas, perėmęs visus anksčiau panaikinto žemininkų teismo įgaliojimus ir dokumentus. Jis veikė iki 1793 m. balandžio 25 d.²⁰ Nuo 1793 m. balandžio 27 d. konfederacinį teismą Telšiuose vėl pakeitė žemininkų teismas, dirbęs iki pat 1793 m. pabaigos.²¹ Remiantis ATR Gardino seimo nutarimais, nuo 1794 m. sausio 2 d. buvo atkurta Telšių pilies ir žemės teismų veikla.

1794 m. pab. nuslopinus T. Kosciuškos sukilimą, Lietuvą okupavo rusų armija. 1795 m. gruodžio 14 d. Jekaterina II savo įsaku padalijo vakarines LDK žemes į dvi gubernijas: Vilniaus ir Slanimo. LDK pavietus rusų pavyzdžiu imta vadinti apskritimis (*уезд*). Telšių apskritis kartu su dar dešimčia apskričių priklausė Vilniaus gubernijai. Taip pat minėtu įsaku, siekiant atkurti „civilinę teisę“ ir pelnyti prie Rusijos imperijos prijungtų teritorijų bajorijos prielankumą buvo atnaujinta iki LDK aneksijos veikusių pilies ir žemės teismų veikla. Rusiškas apskrities pavadinimas *уезд* buvo naudojamas tik oficialiuose dokumentuose rašytuose rusų kalba, nes teismų raštvedyboje toliau tebevyraujant lenkų kalbai, apskritis aktuose po senovei vadinamos pavietais (lenkų k. *powiat*). Pirmaisiais prisiekusiais carinei valdžiai Telšių pilies teismo pareigūnais buvo paskirti: pirmininkaujantis teisėjas Motiejus Narbutas; teisėjai Vincas Pilsudskis, Petras Stravinskis ir Vincas Jelskis; raštininkas Mikalojus Ukrinas ir jo pavaduotojai (regentai) Ignotas Jacevičius ir Ignotas Mokžeckis.²² Administraciniai–teritoriniai pertvarkymai, buvusiose LDK žemėse, dar vyko 1796 ir 1801 m., tačiau Telšių apskritis išliko pavaldi Vilniaus gubernijai.

Pradiniu laikotarpiu, tikėdamasi pelnyti naujai prijungto krašto pavaldinių simpatijas, carinė valdžia į bajorų teisminių institucijų – pilies ir žemės teismų darbą, stengėsi nesikišti. Ji tuo pačiu tikėjosi išugdyti Žemaitijos bajorų tarpe pilietinio lojalumo ir ištikimybės rusų valdovams tradicijas. Telšių pilies teismas nors ir buvo Rusijos imperijos apskrities juridine įstaiga, tačiau veikė remdamasis Lietuvos Statuto, o ne imperijos įstatymais. Lenkų kalba ir toliau liko oficialia pilies teismo kalba.

¹⁹ LVIA. F. 337 (SA) Ap.1. B. 15164. P. 3.

²⁰ LVIA. F. 337 (SA) Ap.1. B. 15165.

²¹ LVIA. F. 337 (SA) Ap.1. B. 19626.

²² LVIA F. 338 (SA) Ap 1. B. 15148

Tokia padėtis išliko iki 1840 m. liepos 7 d., kai caro Nikolajaus I įsaku Vilniaus gubernijoje Lietuvos Statutas neteko galios, o teismų raštvedyboje lenkų kalba buvo pakeista rusų kalba.

Telšių pilies ir žemės teismai veikė iki 1831 m. kai caro valdžia juos panaikino. Šių teismų bylos perėjo į Telšių apskrities teismo archyvą. 1843 m. Telšių apskritis buvo prijungta prie naujai įkurtos Kauno gubernijos.

II. DOKUMENTŲ SUTVARKYMAS

Bendrosios žinios apie fondo dokumentus

1852 m. caro įsaku buvo įsteigtas Vilniaus centrinis senųjų aktų archyvas, kuriame turėjo būti sukaupiti visi LDK veikusių įstaigų ir institucijų aktai, surašyti iki 1799 m. Šio archyvo direktoriumi buvo paskirtas Nikita Gorbačevskis.

Telšių apskrities teismas, kuriam priklausė Telšių pilies ir žemės teismų knygos 1853 m. kovo-birželio mėn. perdavė Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvui 46 bylas.²³ Bylų perdavimo žiniaraštyje buvo nurodyta, kad 16 bylų priklausė Telšių pilies teismui, 27 bylos - Telšių žemės teismui, 2 bylos Skuodo (Johanesburgo) ir viena byla Kretingos (Karolštato) magdeburginiams teismams.²⁴ Visos Telšių pilies teismo aktų knygos buvo įrištos, lapai sunumeruoti, suvarstyti virvele su Vilniaus, Gardino ir Balstogės gubernijų revizijos komisijos smalkos antspaudu. Telšių pilies teismo protokolų knygos buvo patvirtintos Telšių apskrities teismo smalkos antspaudu.

1872 m. buvo išleistas N. Gorbačevskio sudarytas spausdintinis Vilniaus senųjų aktų archyvo bylų inventorinis apyrašas, pavadintas Katalogu, kuriame buvo įrašytos 18243 bylos. Telšių pilies teismo bylos (16 vienetų) N. Gorbačevskio kataloge sudarė atskirą grupę (Gor. Nr. 15147-15162).²⁵ Bylos buvo susistemintos tokia pat chronologine ir temine seka, kokia buvo gautos iš Telšių apskrities teismo. Pagal dokumentų pobūdį jos buvo suskirstytos į aktų knygas ir einamųjų reikalų protokolus. Ankstyviausias dokumentas buvo 1790 m., vėlyviausias - 1810 m. Kiekvienai bylai kataloge suteiktas inventorinis numeris, nustatytos chronologinės ribos, nurodytas lapų kiekis. N. Gorbačevskio senųjų aktų katalogu, nepaisant jo neišbaigtumo, plačiai naudojamosi iki šių dienų.

²³ MIENICKI, Ryszard; *Archiwum Akt Dawnych w Wilnie* – Warszawa, 1923 P. 48.

²⁴ LVIA. F. 594 Ap. 1. V. 664 L. 532-534.

²⁵ ГОРБАЧЕВСКИЙ, Никита; *Каталог древним актовым книгам губерний Виленской, Гродненской, Минской и Ковенской*– Вильна; 1872, P. 537.

1873-1903 m. Vilniaus centrinis senųjų aktų archyvas iš įvairių įstaigų papildomai gavo nemažai bylų. 1883 m. Telšių pilies teismo bylų grupė pasipildė dar viena byla, rasta Kauno jungtiniame įvairių valstybinių įstaigų archyve.²⁶ Ši byla buvo įrašyta į papildomą rankraštinį N. Gorbačevskio katalogą (Gor. Nr. 19591), kurį sudarė bylos į archyvą patekusios 1873-1914 m. laikotarpyje ir neįtrauktos į 1872 m. spausdintinį N. Gorbačevskio katalogą.

XX a. vykę pasauliniai karai ir okupacijos skaudžiai atsiliepė Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvui. Jis ne kartą buvo išvežtas į užsienį ir vėl grąžintas į Lietuvą. Nemažai bylų dingo arba atsidūrė kitų šalių archyvuose. Po antro pasaulinio karo Vilniaus centrinio senųjų aktų archyvo bylos perėjo LTSR centrinio valstybinio archyvo žinion. 1946 m., siekiant įvesti tikslią Lietuvos archyvuose saugomų fondų apskaitą ir kontrolę, Vyriausioji archyvų valdyba prie TSRS vidaus reikalų ministerijos išleido potvarkį, kuriuo LTSR archyvų valdybai nurodoma užregistruoti visus tuo metu buvusius archyvų fondus, suteikiant jiems numerius. Vykdamas šį potvarkį, 1949-1951 m. Telšių pilies teismo fondui buvo suteiktas Nr. 338 (SA), Telšių žemės teismo fondui – Nr. 337 (SA).

1957 m. sausio 1 d. Vilniuje buvo įsteigtas LTSR centrinis valstybinis istorijos archyvas, kuriam iš LTSR centrinio valstybinio archyvo buvo perduoti Senųjų aktų, tarp jų ir Telšių pilies ir žemės teismų, fondai. Telšių pilies teismo fondą Nr. 338 (SA) sudarė du apyrašai. N. Gorbačevskio spausdintinis Senųjų aktų katalogas buvo naudojamas kaip apyrašas Nr. 1. Apyrašas Nr. 2 buvo sudarytas 1968 m. iš XVIII-XIX a. dokumentų pabirų ir XIX a. pr. Telšių pilies teismo aktų knygų bei jų dalių. Tuo metu jame buvo 16 bylų.

1985 m. Lietuvos centriniame valstybiniame istorijos archyve atlikus Telšių pilies teismo fondo Nr. 338 (SA) bylų kiekio ir fizinės būklės patikrinimą, buvo nustatyta, kad pagal N. Gorbačevskio katalogą, kuris buvo naudojamas kaip apskaitos dokumentas, bylų grupėje Nr. 15147-15162 (16 apskaitos vienetų) faktiškai yra 16 bylų. Taigi realus bylų kiekis atitiko nurodytą bylų kiekį N. Gorbačevskio kataloge. Apyraše Nr. 2 buvo 16 bylų.

1986 m. iš papildomam rankraštiniam N. Gorbačevskio katalogui priklausiusios vienos bylos (Gor. Nr. 19591) buvo sudarytas Telšių pilies teismo fondo Nr. 338 (SA) apyrašas Nr. 3. Ši apyrašo Nr. 3 byla – tai Žemaičių kunigaikštystės Telšių pilies teismo dekretų (nuosprendžių) knyga. Fondo Nr. 338 (SA) apyrašo Nr. 3 bylos chronologinės ribos 1795-1799 m.

1991 m. archyvo dokumentų pabirose rastos dvi bylos, kurios buvo prirašytos prie fondo Nr. 338 (SA) apyrašo Nr. 2. Po šio papildymo apyrašą Nr. 2 sudarė 18 bylų, kurių dokumentų chronologinės ribos 1767-1827 m.

²⁶ MIENICKI, Ryszard; *Archiwum Akt Dawnych w Wilnie* – Warszawa, 1923 P. 54.

2015 m. naujai sudarant Telšių pilies teismo fondo Nr. 338 (SA) apyrašą Nr. 1, nutarta į šį apyrašą įrašyti vieną šio fondo apyrašui Nr. 3 priklausančią ir jį sudarančią bylą (papildomo Gorb. kat. Nr. 19591). Telšių pilies teismo fondo Nr. 338 (SA) apyrašas Nr. 3 buvo panaikintas. Taip pat remiantis LVIA 2015-03-25 Dokumentų ekspertų komisijos siūlymu, sudarant Telšių pilies teismo fondo Nr. 338 (SA) apyrašą Nr. 1, į jį nebuvo įtraukta viena šiam fondui nepriklausanti byla (Gorb. kat. Nr. 15155). Ji buvo perkelta į naujai sudaryto fondo Nr. 1876 (SA) „Senujų Aktų kolekcija“ apyrašą Nr. 1.

Telšių pilies teismo fonde Nr. 338 (SA) yra du apyrašai. Apyraše Nr. 1 yra 16; apyraše Nr. 2-18 apskaitos vienetai.

Iš viso Telšių pilies teismo fonde Nr. 338 (SA) yra 34 apskaitos vienetai, kurių chronologinės ribos 1767-1827 m.

Pilies teismo tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų knygų; tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų, dekretų ir tardymų protokolų apyrašas Nr. 1

Iš naujo patyrinėti ir pertvarkyti Senuosius aktus imtasi, norint ištaisyti N. Gorbačevskio kataloge pastebėtus bylų sisteminimo ir jų priklausomybės fondui nustatymo trūkumus. Pirmasis pertvarkymų etapas apėmė LDK įstaigų fondų pirmųjų apyrašų kūrimą. 2015 m., sudarant Telšių pilies teismo fondo Nr. 338 (SA) apyrašą Nr. 1, buvo atlikti šie darbai:

- 1) bylų kiekio, fizinės būklės patikrinimas;
- 2) bylų priklausymo fondui nustatymas;
- 3) dokumentų tikslių chronologinių ribų nustatymas;
- 4) bylų antraščių lietuvių ir rusų kalbomis sudarymas;
- 5) naujų numerių suteikimas apskaitos vienetais.

Sudarytame Telšių pilies teismo fondo Nr. 338 (SA) naujame apyraše Nr. 1 kiekviena iš 16 į N. Gorbačevskio katalogą įrašytų bylų gavo naują apskaitos numerį, tačiau šalia lieka nurodytas ir ankstesnis N. Gorbačevskio katalogo numeris.

Telšių pilies teismo fondo Nr. 338 (SA) apyrašo Nr. 1 knygas galima suskirstyti pagal dokumentų pobūdį. Tai tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų knygos; tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų, dekretų ir tardymų protokolai. Dokumentų chronologinės ribos 1790-1810 m. Seniausia fondo Nr. 338 (SA) apyrašo Nr. 1 knyga (Gor. Nr. 15147) yra Žemaičių kunigaikštystės Telšių pilies

teismo tvirtinamųjų ir einamųjų reikalų aktų knyga. Šios bylos dokumentų chronologinės ribos 1790-1797 m.

Tvirtinamųjų aktų knygas sudaro įvairaus tipo nuosavybės aktai: testamentai, pirkimo-pardavimo arba keitimo sutartys; dovanojimo raštai, kvitaciniai užrašai, paskolos ir kt. Šie įrašai pilies teismo knygose turėjo tokią pat notarinę galią, kaip ir žemės teismo knygose. Didelę vertę turi išlikę testamentai. Jie atskleidžia bajorų socialinio-ekonominio išsivystymo ir teisinės kultūros lygį. Einamųjų reikalų aktų knygas sudaro skundai, pareiškimai, šaukimai į teismą, vaznių liudijimai apie šaukimų į teismą įteikimą, nukentėjusiųjų žaizdų apžiūros aktai (obdukcijos) ir kt. Dekretų knygose įrašyti nagrinėjamų baudžiamųjų ir su jomis susijusių civilinių bylų turinys, eiga ir skelbiami teismo nuosprendžiai.

Tvarkant Telšių pilies teismo fondo Nr. 338 (SA) apyrašo Nr. 1 bylas jame rasta viena nefondinė byla (Gor. kat. Nr. 15155). Bylą patikrinus nustatyta, kad tai Raseinių magdeburginio teismo einamųjų reikalų protokolai. Jos dokumentų chronologinės ribos 1791-1792 m. Remiantis LVIA 2015 m. kovo 25 d. Dokumentų ekspertų komisijos pasiūlymu, naujai sudarant Telšių pilies teismo fondo Nr. 338 (SA) apyrašą Nr. 1 nutarta iškelti iš jo nefondinę bylą (Gor. kat. Nr. 15155). Ji buvo perkelta į naujai sudaryto fondo Nr. 1876 „Senųjų Aktų kolekcija“ apyrašą Nr. 1 ir jam suteiktas eilės Nr. 5.

Patikrinus Telšių pilies teismo fondo Nr. 338 (SA) apyrašą Nr. 3 buvo nutarta, kad jį sudarančią vieną bylą – tai Žemaičių kunigaikštystės Telšių pilies teismo dekretų knygą (Gor. kat. Nr. 19591) metodiniu požiūriu tikslinga iš jo iškelti ir įrašyti į fondo Nr. 338 (SA) apyrašą Nr. 1, suteikiant jai eilės numerį Nr. 16. Šio perkėlimo pasekoje fondo Nr. 338 (SA) apyrašas Nr. 3 buvo panaikintas.

Didžioji dalis Telšių pilies teismo aktų knygose esančių dokumentų parašyti lenkų kalba, nors esama ir pavienių dokumentų parašytų lotynų ir senąją gudų (baltarusių) kalbomis. Tai pagrįsde XVI-XVIII a. aktų nuorašai. Tvarkant pirmą apyrašą, sudarytos naujos bylų antraštės lietuvių ir rusų kalbomis, tiksliau nustatytos bylų chronologinės ribos ir lapų kiekis.

Iš viso į fondo Nr. 338 (SA) Telšių pilies teismo knygų apyrašą Nr. 1 įrašyta 16 apskaitos vienetų, kurių chronologinės ribos 1790-1810 m.

Informacijos ir sklaidos skyriaus
vyriausiasis paleografas

Aleksandr Baniusevič

ПЕРЕВОД СПРАВКИ ФОНДА № 338 „ТЕЛЬШЕВСКИЙ ГРОДСКИЙ СУД“

I. ИНФОРМАЦИЯ О ФОНДООБРАЗОВАТЕЛЕ

Гродские суды в Великом Княжестве Литовском (далее ВКЛ) появились после судебно-административной реформы, проведенной в 1564-1566 гг., а в Жмудском старостве ещё называемом княжеством только в 1575 г. Жмудь занимала особое положение среди других территориальных единиц ВКЛ. Ею управляли местной шляхтой избираемые и имевшие широкие полномочия старосты, которых великий князь только утверждал. Жмудское княжество было разделено на волости, а не на воеводства и поветы, как другие земли ВКЛ. В актах второй половины XVI в. упоминаются до 48 волостей. Постепенно полномочия жмудского старосты были сужены, а в 1575 г. на территории Жмудского княжества учреждены гродский, земский и подкоморский суды. С конца XVI в. по 1764 г. центром заседаний Жмудского гродского и земского судов стали Россиены.

Деятельность и функции гродского суда были детально регламентированы в IV разделе II Литовского Статута. Гродский суд был низшей инстанцией, рассматривавшей уголовные дела шляхты. В компетенцию этого суда входило решение тяжких криминальных преступлений за которые была предусмотрена смертная казнь. Согласно 30 статьи IV раздела II Литовского Статута гродский суд рассматривал дела о набегах на дворянские имения, изнасилованиях, грабежах, кражах, разорении костельного имущества, подделке документов, колдовстве, убийстве или ранении дворянина и пр. Дела беглых крестьян и слуг по усмотрению их владельца мог решать как гродский, так и земский суды. Гродскому суду приходилось решать и гражданские иски, которые касались уголовных дел.

Юрисдикции гродского суда принадлежала вся поветовая шляхта, в Жмудском княжестве все там проживающие или земельную собственность имеющие дворяне. В начале каждого месяца в Россиенах проходили судебные сессии, которые на старобелорусском языке назывались *рочки* или на латинском языке *kadencia*. Сессии начинались в первых числах месяца и длились две недели.

Гродский суд был единственной институцией, должностные лица которого не выбирались, а назначались. Им руководил назначаемый королем судебный староста. Судебный староста, часто был занят другими важными государственными делами, поэтому из за нехватки времени не мог участвовать в заседаниях суда. В этих случаях 37 статья IV раздела II

Литовского Статута обязывала его назначать должностных лиц гродского суда: подстаростия, судью и писаря. Поэтому гродский суд иногда называли старостинским судом. Основными требованиями для кандидатов в судьи было их дворянское происхождение, хорошая репутация, знание права и старобелорусского языка, употреблявшегося в тогдашнем делопроизводстве.

Гродский суд был коллегиальным органом. Дела рассматривали и решения по ним принимали втроём: староста или его заместитель подстаростий, гродский судья и писарь. В случае болезни или отсутствия по уважительным причинам одного из них, сессия отзывалась. Судья, три раза неучаствовавший в заседаниях суда, терял свою должность. Все действия должностных лиц гродского суда могли быть обжалованы в земском суде. Писарь ведал гродскими книгами, в которые вписывал разные юридические акты. Также в эти книги вписывались и документы государственного значения (инструкции послам на сейм, решения сеймиков, королевские универсалы, привилегии и пр.). Записи, внесённые в гродские книги, имели силу актов, подтвержденных нотариусом.

Судьям в их деятельности помогал возный. Он вручал вызовы в суд, проводил осмотр места преступления, официально подтверждал обстоятельства дела, участвовал в судебных заседаниях и др. За насилие против возного законом были предусмотрены строгие наказания.

За свою работу судьи и другие должностные лица постоянного жалования не получали. Им платили по расценкам установленным в Статуте: от каждого решенного дела, от каждого вписанного документа и выданной выписи. Гродский суд был низшей инстанцией, решения которого каждый мог обжаловать в Главном Литовском трибунале или королевском суде. Приговоры суда того времени часто бывали очень строгими: смертная казнь, заключение, ссылка (баниция или инфамия), телесные наказания, большие денежные штрафы. Гродский суд имел свою тюрьму и палача.

В XVI—XVII вв. в судебном делопроизводстве употреблялся древнерусский или старобелорусский язык, в литовской научной литературе ещё называемый славянским канцелярским языком ВКЛ. В 1697 г. в судах был узаконен польский язык.

В 1792 г. гродские суды были упразднены, а их функции переданы землянским судам. Согласно царским указам с 30 октября 1794 г. и 6 февраля 1797 г. гродские суды опять восстановлены и узаконены. В Литве они действовали до 1831 г.

Во второй половине XVIII в. в Жмудском княжестве было проведено ряд важных судебно-административных реформ, которые позднее обусловили образование Тельшевского гродского и земского судов. Эта тема довольно подробно представлена в научных работах

литовских историков З. Кяупы, Е. Мейлуса и Р. Шмигельските-Стукене. До этого времени единственным местом для проведения сессий гродского и земского судов были Россиены. Но уже в 1758 г. в инструкцию Россиенского сеймика вносится требование местной шляхты учредить больше судов, потому, что „территория Жмуди довольно обширная и многим землевладельцам с окраин княжества очень неудобно и дорого ездить в Россиены на судебные заседания“.

В 1764 г. конвокационный сейм Речи Посполитой в Варшаве принял закон (конституцию) в котором было указано, что „на обширной и густонаселённой территории Жмудского княжества существует только один судебный центр в Россиенах, поэтому, принимая во внимание многочисленные просьбы жмудских депутатов, решено учредить в Тельшах второй судебный центр для заседаний гродского и земского судов“. Согласно этому указу, юрисдикция Жмудского гродского и земского судов, охватывавшая всю территорию княжества, была разделена на две части: Тельшевскую и Россиенскую судебные репартиции (на латинском языке *repartitio* – часть, отделение). Тельшевской репартиции отошли Тельшевский, Ретовский, Поюрский, Вешвянский, Коршовский, Шовдовский, Гондингский, Тверский, Потумшевский, Биржинянский, Полонгенский, Повонденский, Медингянский, Корклянский и Жоранский поветы (всего 15).

В 1766 г. решением сейма Речи Посполитой к Тельшевской судебной репартиции были присоединены ещё два повета: Больших и Малых Дырвян. В подчинении Россиенской судебной репартиции остались 13 поветов Жмудского княжества. После этих преобразований Россиенская судебная репартиция сохранила за собой приоритетные права. В архиве земского суда Россиенской репартиции должны были храниться и актовые книги земского и гродского судов, которые проходили в Тельшах.

Весной 1765 г. в Тельшах была учреждена канцелярия гродского суда Тельшевской репартиции, а в начале мая 1765 г. состоялась его первая сессия. В первую актовую крепостную и поточную книгу гродского суда Тельшевской репартиции, которая охватывала период с 7 мая 1765 г. по 31 декабря 1766 г., были внесены 361 запись. В актовой книге упоминается и первоначальный состав должностных лиц гродского суда: подстаростий Феликс Скарбник-Важинский; судьи Францишек Нагурский и Ян Горский; а также писарь Тадеуш Гойжевский. Канцелярии гродского и земского судов в Тельшах работали постоянно, поэтому здесь поселилось немало судей, писарей, адвокатов и др. судебных чиновников. Помещения для работы канцелярий гродского и земского суда и проведения их сессий в этот период скорее

всего снимались у местных горожан или проходили в административном здании Тельшевского староства. Своего архива гродский суд не имел, а все его книги на хранение в установленном порядке посылались в Россиены.

В 1775 г. указом сейма Речи Посполитой была упразднена Тельшевская судебная репартиция и вместо неё образована Шавельская судебная репартиция. Формально мотивом этого решения была „потребность более рационально распределить судебные кадencies“. Но в действительности главным сторонником и инициатором переноса судов из Тельш в Шавли был дворцовый казначей и администратор королевских имений Антоний Тизенгауз. Он в то время управлял Шавельской экономией, которой принадлежали Шавли. Антоний Тизенгауз с переносом земского и гродского судов в Шавли стремился повысить значение города, создать более благоприятные условия для его роста, а также увеличить доходы экономии. Другой причиной могло быть то, что в 1772 г. король Речи Посполитой Станислав Август Понятовский своим указом назначил старостой Тельшевского староства Иозефа Забелу, который стал довольно небрежно выполнять свои обязанности. Будучи приближённым короля и постоянно занятым делами при дворе новый староста видимо не очень заботился делами Тельшевского староства, поэтому он уже в 1776 г. передал управление староством своему брату Симону Забеле.

В 1776 г. при уточнении административных границ Шавельской и Россиенской судебных репартиций сейм Речи Посполитой своим указом Тельшевский повет присоединил к Россиенской репартиции гродского и земского судов. Это решение в то время казалось нерациональным потому, что все смежные с Тельшами поветы были причислены к Шавельской судебной репарции. Историки предполагают, что „в этом случае данное решение предопределил фактор престижа и Тельшевские дворяне договорились, что лучше ехать в дальние Россиены, чем в ближние Шавли, которые отняли у Тельш почетный статус судебного центра.

Тельши из-за переноса земского и гродского судов в Шавли несомненно лишились части своего политического и экономического значения, а местные дворяне чувствовали себя „обиженными“, поэтому со временем они стали активно добиваться возврата своему городу утраченных привилегий. 21 мая 1790 г. на сейме Речи Посполитой депутат от Жмудского княжества Иозеф Плятер вынес предложение наряду с Шавельской и Россиенской судебными репартициями образовать третью судебную репартицию в Тельшах. Свое предложение он обосновал тем, что „жителям отдаленных поветов Жмудского княжества: Тельшевского Плотельского и Полонгенского, при надобности решения судебных вопросов слишком далеко

ехать в Россиены“. Подготовленный Юзефом Плятером проект закона сеймом был утвержден и 26 мая 1790 г. принят. Законом было предусмотрено, что с 1 октября 1790 г. писари гродского и земского судов Россиенской репартиции обязаны были в Тельшах учредить канцелярии гродского и земского судов, принимать в них жалобы и заявления от местных дворян, заносить документы в актовые книги и пр. Первые записи в актовую книгу гродского суда Тельшевской репартиции, не беря в учет несколько более ранних скорее всего подделанных документов, были занесены 9 октября 1790 г. Эта судебная книга состояла из 367 актов, которые охватывали период с 5 марта 1790 г. по 12 октября 1797 г. Её вел и записи вносил регент (помощник писаря) Тадеуш Бутвило.

2 ноября 1791 г. в Речи Посполитой была проведена административно-территориальная реформа. Жмудское княжество было поделено на три повета: Россиенский, Шавельский и Тельшевский, в центрах которых собирались поветовые сеймики. Новообразованный Тельшевский повет состоял из 11 старых небольших по территории поветов Жмудского княжества: Тельшевского, Полонгенского, Вешвянского, Потумшевского, Плотельского, Гондингского, Медингянского, Жоранского, Повонденского, Тверского и Шовдовского. В Тельшах вновь обосновалась многочисленная группа судебных чиновников: судьи, их заместители, писари, регенты, адвокаты и другие должностные лица. Так в сохранившемся реестре Тельшевской судебной репартиции за 1791 г. перечислены 68 фамилий. Только адвокатами, их помощниками и учениками в нём упоминаются 11 человек. Это способствовало изменению состава населения г. Тельши, которое ранее в большинстве состояло из мелких купцов, ремесленников и евреев. С учреждением в городе гродского и земского судов в него все активнее стали переезжать дворяне. Так в актовой книге земского суда за 1791-1792 гг. были зарегистрированы 24 акты купли в городе домов или земельных участков. Если во всех сделках продавцами недвижимого имущества являлись горожане или евреи, то покупающей стороной были только дворяне.

Сейм Речи Посполитой 10 января 1792 г. принял закон об учреждении землянского суда вместо упразднённых гродского, земского и подкоморского судов. Этот суд состоял из десяти судей, разделённых на две группы по пять человек и выбираемых на поветовом сеймике сроком на четыре года.

18 февраля 1792 г. на элекционном сеймике в Тельшах были избраны десять судей землянского суда: Ежи Путкамер, Ежи Юцевич, Антоний Гедговд, Антоний Венцлавский, Онуфрий Важинский, Фелициян Пришгинт, Петр Стравинский, Францишек Бурницкий,

Александр Янковский и Михаил Войшвило; а также судебный писарь Антоний Клемент. Тельшевский землянский суд действовал до 10 сентября 1792 г.

Последние два года, с 1793 г. по 1795 г., существования государственности Речи Посполитой были полны перемен и событий. Властью было принято много законов, согласно которым часто изменялись границы компетенций государственных и судебных институций, их подчинённость и названия учреждений. Реформы коснулись и Жмудского княжества. 17 сентября 1792 г. в Тельшах был учрежден конфедерационный суд, перенявший все полномочия и документы упразднённого Тельшевского землянского суда. Он работал до 25 апреля 1793 г. Затем с 27 апреля 1793 г. в Тельшах снова заседал землянский суд, который действовал до конца 1793 г. Согласно законам, принятым на последнем сейме Речи Посполитой в Гродне, в Тельшах от 2 января 1794 г. была возобновлена деятельность гродского и земского судов.

В конце 1794 г. после подавления восстания Т. Косцюшки, Литву оккупировала русская армия. 14 декабря 1795 г. императрица Екатерины II своим указом разделила западные земли ВКЛ на две губернии: Виленскую и Слонимскую. Бывшие поветы Литвы на примере Российской империи были переименованы в уезды. Тельшевский уезд вместе с ещё десятью уездами вошел в состав Виленской губернии. Стремясь расположить к себе местное дворянство и якобы вернуть Литве „гражданское право“, царская власть также восстановила и узаконила действовавшие до аннексии ВКЛ гродские и земские суды. Название *уезд* употреблялось только в официальных документах, написанных на русском языке. Так как в судебном делопроизводстве по прежнему употреблялся польский язык, в судебных актах *уезд*, следуя польской традиции, именовался поветом (*powiat*).

Первыми, присягнувшими царской власти, чиновниками Тельшевского гродского суда были назначены: судья-председатель Мацей Нарбут; судьи Винценты Пилсудский, Петр Стравинский и Винценты Ельский; писарь Миколай Укрин и его помощники (регенты) Игнатий Яцевич и Игнатий Мокжецкий. Административно-территориальные изменения на землях бывшего Великого Княжества Литовского были проведены в 1796 и 1801 гг; но Тельшевский уезд по прежнему остался в составе Виленской губернии.

На начальном периоде царская власть, имея цель расположить к себе дворянство новоприобретенных провинций, в работу гродских и земских судов старалась не вмешиваться. Либеральной политикой русское правительство стремилось сделать жмудских дворян лояльными и верноподданными гражданами. Тельшевский гродский суд хоть и являлся юридическим учреждением Российской империи, но его деятельность по прежнему

регламентировали не законы империи, а Литовский Статут. В градских и земских судах польский язык оставался официальным. Только 7 июля 1840 г. царь Николай I своим указом отменил в Виленской губернии действие Литовского Статута, а в судах вместо польского был введён русский язык.

В 1831 г. царской властью Тельшевский градский и земский суды были упразднены, а дела этих судов перешли в ведение Тельшевского уездного суда. В 1843 г. Тельшевский уезд был присоединён к новообразованной Ковенской губернии.

СОЗДАНИЕ ФОНДА И ЕГО СТРУКТУРА

Сведения о фонде

В 1852 г. царским указом был учрежден Виленский центральный архив древних актов, директором которого назначен Никита Горбачевский. В нём должны были быть собраны все документы учреждений ВКЛ, составленные до 1799 г.

В течении марта-июня 1853 г. Тельшевский уездный суд, которому принадлежали книги Тельшевского градского и земского судов, передал Виленскому центральному архиву древних актов 46 дел. В числе этих дел, согласно передаточной описи, Тельшевскому градскому суду принадлежали 16 дел, Тельшевскому земскому суду - 27, Шкудскому (Иоганисбергскому) магдебургскому суду – 2 дела и Кретингенскому (Карольштадскому) магдебургскому суду – 2 дела. Все актовые книги Тельшевского градского суда были в переплёте, с пронумерованными и прошнурованными листами, каждая подтверждена сургучёвой печатью ревизионной комиссии Виленской, Гродненской и Белостокской губерний. Протоколы Тельшевского градского суда были подтверждены сургучёвыми печатями Тельшевского уездного суда.

В 1872 г. Н. Горбачевским была издана опись-каталог дел, находящихся в Виленском центральном архиве древних актов. В него были внесены 18243 дела. Тельшевский градский суд, как и другие учреждения ВКЛ, в каталоге проходил как отдельная группа дел, имевшая 16 единиц (Гор. № 15147-15162). Дела Тельшевского градского суда по хронологии и тематике были систематизированы в таком же порядке в каком были получены из Тельшевского уездного суда. По виду документов дела были распределены: на актовые книги и поточные протоколы. Самым древним являлся документ с 1790 г., самым поздним с 1810 г. Каждое дело получило инвентарный номер, были указаны хронологические рамки документов и количество листов. Каталог Н. Горбачевского, несмотря на свои недостатки, широко вошел в научный оборот.

В 1873-1903 гг. Виленский центральный архив древних актов из разных учреждений получил немало дел. Группа дел Тельшевского гродского суда пополнилась ещё одной книгой, обнаруженной в 1883 г. в Ковенском объединенном архиве государственных учреждений. Она была вписана в дополнительный рукописный каталог Н. Горбачевского (Гор. № 19591), который состоял из дел попавших в архив в течении 1873-1914 гг. и не вошедших в печатный каталог Н. Горбачевского.

В XX в. прошедшие мировые войны и оккупации болезненно отозвались на судьбе Виленского центрального архива древних актов. Он несколько раз был вывезен за границу. Немало дел потерялось или оказалось в архивах соседних государств. После второй мировой войны дела Виленского центрального архива древних актов перешли в ведение центрального государственного архива Лит.ССР. В 1946 г. Архивное управление Лит.ССР получило указание Главного Архивного управления при МВД СССР о взятии всех архивных фондов на учёт и присвоении им номеров. Выполняя это указание в 1949-1951 гг. фонду „Тельшевский гродский суд“ был присвоен № 338, а фонду „Тельшевский земский суд“ № 337.

1 января 1957 г. в Вильнюсе был учрежден центральный государственный исторический архив Лит.ССР, в который из центрального государственного архива были переданы Древние акты, в том числе и фонды Тельшевского гродского и земского судов. Фонд № 338 „Тельшевский гродский суд“ состоял из двух описей. Печатный каталог Н. Горбачевского использовался как опись № 1. В 1968 г. была создана опись № 2. Она была составлена из россыпи документов за XVIII-XIX вв. и из актовых книг Тельшевского гродского суда и их фрагментов с начала XIX в. В то время в описи № 2 было учтено 16 дел.

В 1985 г. в центральном государственном историческом архиве Литвы была проведена проверка наличия и состояния дел фонда № 338 „Тельшевский гродский суд“. Её результаты подтвердили наличие 16 единиц в группе дел каталога Н. Горбачевского № 15147-15162 (16 единиц хранения), который использовался как документ учёта описи № 1. Проверка также подтвердила наличие 16 дел в описи № 2.

В 1986 г. из одного дела, принадлежавшего дополнительному рукописному каталогу Н. Горбачевского (Гор. № 19591), была составлена опись № 3 фонда № 338 „Тельшевский гродский суд“. Этим делом являлась декретовая книга Тельшевского гродского суда Жмудского княжества. Хронологические рамки дела описи № 3 фонда № 337 были 1795-1799 гг.

В 1991 г. среди архивной россыпи документов были обнаружены два дела, которые присоединены к описи № 2 фонда № 338. После этого дополнения в описи № 2 были учтены 18 дел, хронологические рамки которых 1767-1827 гг.

В 2015 г. при составлении новой описи № 1 фонда № 338 „Тельшевский гродский суд“ решено к ней присоединить одно дело из описи № 3 (Гор. № 19591). Опись № 3 фонда № 338 „Тельшевский гродский суд“ была ликвидирована. Также придерживаясь рекомендации заседания архивной методической комиссии с 2015 г. при составлении описи № 1 фонда № 338 „Тельшевский гродский суд“ из неё было изъято одно нефондовое дело (Гор. № 15155). Оно присоединено к описи № 1 нового фонда № 1876 „Коллекция Древних актов“.

Фонд № 338 „Тельшевский гродский суд“ имеет две описи. В описи № 1 имеется в наличии 16, а в описи № 2 - 18 единиц хранения.

Итого в фонде № 338 „Тельшевский гродский суд“ имеется 34 единицы хранения, хронологические рамки которых 1767-1827 гг.

Первая опись фонда № 338 „Тельшевский гродский суд“

Незавершенность и недостатки каталога Н. Горбачевского с точки зрения фондирования и систематизации, явились стимулом для исследований Древних актов. Первым этапом этой работы было создание отдельных описей к фондам учреждений ВКЛ. При составлении в 2015 г. описи № 1 фонда № 338 „Тельшевский гродский суд“ были проведены следующие работы:

1. проверка наличия и физического состояния дел, ведение точного фактического учёта Древних актов;
2. фондирование;
3. уточнение хронологических рамок документов;
4. составление заголовков дел на литовском и русском языках;
5. перешифровка дел.

В результате проверки установлено, что в первой описи фонда № 338 „Тельшевский гродский суд“ имеется в наличии 16 единиц хранения. Все дела в новосоставленной описи № 1 получили новые инвентарные номера. Рядом указаны и старые шифры каталога Н. Горбачевского.

Дела описи № 1 фонда № 338 „Тельшевский гродский суд“ по виду документов условно можно разделить: на актовые крепостные, поточные и декретовые книги; на актовые крепостные, поточные и декретовые протоколы; а также на протоколы допросов. Крайние даты документов 1790-1810 гг. Самой древней книгой описи № 1 фонда № 338 (Гор. № 15147), является актовая крепостная и поточная книга Тельшевского гродского суда Жмудского княжества. Крайние даты документов этой книги 1790-1797 гг.

Актовые крепостные книги составляют разного типа документы: завещания, акты купли-продажи, долговые обязательства, квитанционные и дарственные записи и пр. Внесённые в гродские книги записи приравнивались актам, имевшим нотариальную силу. Особенно большую ценность представляют завещания. Они наглядно отражают социально-экономическое развитие дворян ВКЛ и уровень их правовой культуры.

В поточные книги вписывались: жалобы, заявления, вызовы в суд, свидетельства возных о вручении вызовов в суд, обдукции, акты ввода во владения и осмотра места преступления и пр. В декретовых книгах излагались суть и процесс рассматриваемых уголовных и связанных с ними гражданских дел, выносились по ним судебные решения.

При проверке дел описи № 1 фонда № 338 „Тельшевский гродский суд“ обнаружено одно нефондовое дело (Гор. № 15155). Во время проверки установлено, что оно представляет собой поточные протоколы Росиенского магдебургского суда. Крайние даты документов дела 1791-1792 гг. Принимая во внимание рекомендации заседания архивной методической комиссии с 2015 г. было решено при составлении описи № 1 фонда № 338 „Тельшевский гродский суд“ из неё изъять одно нефондовое дело (Гор. № 15155). Оно было присоединено к описи № 1 новосозданного фонда № 1876 „Коллекция Древних актов“ и ему присвоен порядковый № 5.

При составлении новоусовершенствованной описи № 1 фонда № 338 „Тельшевский гродский суд“ также решено, что методически целесообразно к ней присоединить одно дело из описи № 3 (Гор. № 19591) и присвоить ему порядковый номер № 16. Это дело представляет собой декретовую книгу Тельшевского гродского суда Жмудского княжества. В итоге опись № 3 фонда № 338 „Тельшевский гродский суд“ была ликвидирована.

Большая часть документов в книгах Тельшевского гродского суда написаны на польском языке. Намного реже встречаются акты написанные на латинском или старобелорусском языках. Это, как правило, копии актов с XVI-XVIII вв. При составлении описи № 1 фонда № 338 были также составлены новые заголовки дел на литовском и русском языках, точнее указаны хронологические рамки документов и количество листов.

Всего в описи № 1 фонда № 338 „Тельшевский гродский суд“ имеется 16 единиц хранения, хронологические рамки которых 1790-1810 гг.

Отдел распространения информации

Старший палеограф

Александр Банюевич